

## การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวบ้านโป่ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่

ทิพย์สุดา ตั้งตระกูล<sup>1</sup> เยาวนิตย์ ธาราฉาย<sup>2</sup> เพ็ญรัตน์ หงษ์วิทยากร<sup>1</sup> วีรศักดิ์ ปรกติ<sup>3</sup>  
และ ปานรินทร์ ปรีชาวัฒนากร<sup>1</sup>

<sup>1</sup>ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ <sup>2</sup>ภาควิชาภูมิทัศน์และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คณะผลิตกรรมการเกษตร <sup>3</sup>ภาควิชาส่งเสริม  
การเกษตร คณะธุรกิจการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่ 50290

### Ethnobotanical studies in Ban Pong, Sansai district, Chiang Mai Province

Tipsuda Tungtragoon<sup>1</sup>, Yaowanit Tarachay<sup>2</sup>, Penrut Hongvityakorn<sup>1</sup>, Veerasuk Prokati<sup>3</sup>  
and Panarin Preechawattanakorn<sup>1</sup>

<sup>1</sup>Department of Biology, Faculty of Science; <sup>2</sup>Department of Landscape Technology & Environmental Conservation,  
Faculty of Agricultural Production; <sup>3</sup>Department of Agricultural Extension, Faculty of Agricultural Business, Maejo  
University, Chiang Mai 50290

#### บทคัดย่อ

การใช้ประโยชน์สมุนไพรพื้นบ้านของชาวบ้านโป่ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ทำการสำรวจพื้นที่ในโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยแม่โจ้ โดยการสัมภาษณ์หมอยาและชาวบ้านเกี่ยวกับชื่อพื้นเมือง ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ สรรพคุณ และวิธีการใช้ประโยชน์ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำการเก็บตัวอย่างสมุนไพรเพื่อทำตัวอย่างพรรณไม้แห้ง ตรวจสอบเอกลักษณ์โดยใช้รูปวิธานและเปรียบเทียบตัวอย่างพรรณไม้แห้งที่พิพิธภัณฑ์พืชของกรมป่าไม้ และสวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ สามารถจำแนกพืชที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์จำนวนทั้งสิ้น 131 ชนิด 118 สกุล 60 วงศ์ โดยจำแนกเป็น พืชอาหาร 92 ชนิด พืชสมุนไพร 37 ชนิด พืชใช้สร้างที่อยู่อาศัย 7 ชนิด พืชเศรษฐกิจ 5 ชนิด และพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ 8 ชนิด นอกจากนี้เมื่อทำการจำแนกตามหลักอนุกรมวิธาน พบว่าพืชที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์มากที่สุด อยู่ในพืชวงศ์ Leguminosae ซึ่งพบทั้งสิ้น 13 ชนิด ส่วนวงศ์ที่พบรองลงมาได้แก่วงศ์ Euphorbiaceae พบ 9 ชนิด วงศ์ Cucurbitaceae พบ 7 ชนิด วงศ์ Asteraceae พบ 6 ชนิด วงศ์ Gramineae (Poaceae) และวงศ์ Solanaceae พบวงศ์ละ 5 ชนิด วงศ์ Zingiberaceae และ Acanthaceae พบวงศ์ละ 4 ชนิด วงศ์ที่พบ 3 ชนิด ได้แก่ วงศ์ Anacardiaceae, Araceae, Clusiaceae, Moraceae, Rubiaceae, Sapindaceae และวงศ์ Umbelliferae นอกจากนั้นพบวงศ์ละ 2 และ 1 ชนิด

## Abstract

Ethnobotanical plant used by Ban Pong people, Sansai district, Chiang Mai was investigated during October 1999 - June 2000 in the areas of conservation of plant genetic resources project upon the initiatives of her royal highness princess Sirindhorn, Maejo university. The research was carried out by interviewing local plant used, collecting plant specimens and identifying these specimens by available references and comparing them with the authentic specimen at Department of Forestry, Ministry of Agriculture and Queen Sirikit Botanical Garden. A hundred and one species, within a hundred and eighteen genera from sixty families of plant used have identified. Ninety two, thirty seven, seven, 5five and eight species were belonging to edible plant, medicinal plant, plant for house and construction, economic plant and miscellaneous plant used respectively. There were thirteen, nine, seven and six species have found within the Leguminosea, Euphorbiaceae, Cucurbitaceae and Asteraceae respectively. The Gramineae (Poaceae) and Solanaceae have found five species in each family. The Zingiberaceae and Acanthaceae have found four species, and three species have found in the Anacardiaceae, Araceae, Clusiaceae, Moraceae, Rubiaceae, Sapindaceae and Umbelliferae. However, these plant used have found two and one species in the rested families.

## บทนำ

การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน เป็นการ ศึกษาถึงการที่มนุษย์นำพืชมาใช้ประโยชน์ในแง่ต่าง ๆ โดยมีการศึกษามาพร้อมๆ กับการศึกษาทางด้านอนุกรมวิธานพืช ในการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านมักนิยมแบ่งพืชที่ศึกษาออกเป็นกลุ่ม ๆ ตามการใช้ประโยชน์ เพื่อง่ายต่อการศึกษา เช่น กลุ่มพืชอาหาร พืชสมุนไพร พืชที่ใช้ในงานก่อสร้าง พืชที่เป็นอาหารสัตว์ พืชที่ใช้ในการทำเครื่องนุ่งห่ม พืชเศรษฐกิจ และพืชที่ใช้ประโยชน์อื่น ๆ การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านจะทำให้ทราบถึงข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับพืช โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากพืช และทราบถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สั่งสมกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งกลุ่มชนในแต่ละท้องถิ่นก็มีภูมิปัญญาเป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นของตนเอง

บ้านโป่ง เป็นหมู่บ้านที่มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ป่าที่เป็นป่าชุมชน ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่า มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ความรู้ต่าง ๆ ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านกำลังจะสูญหายไปพร้อมกับคนรุ่นเก่า เพราะคนรุ่นลูกหลานไม่สนใจที่จะศึกษาและรับการถ่ายทอดความรู้ดั้งเดิมนี้ไว้ มีหน้าซ้ำในปัจจุบันมีการพัฒนาด้านต่าง ๆ เข้ามาอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะทางด้านวัตถุ จึงเป็นที่น่าเสียดายหากไม่มีการเก็บบันทึกความรู้ ที่เป็นประโยชน์ทางพฤกษศาสตร์พื้นบ้านรวบรวมไว้

## อุปกรณ์และวิธีการศึกษา

### อุปกรณ์การศึกษา

1. กล้องจุลทรรศน์เตอรียโอ
2. เครื่องแก้วสำหรับเตรียมสารละลาย
3. เครื่องคอมพิวเตอร์

4. เครื่องพิมพ์
5. ตู้อบพรรณไม้แห้ง
6. กล้องถ่ายรูป

#### วิธีการสำรวจและเก็บตัวอย่าง

รวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับหมู่บ้านและพื้นที่ป่าบ้านโป่ง ศึกษาวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นที่สำคัญของชาวบ้าน และติดต่อผู้รู้หรือหมอกลางบ้านที่มีความรู้ด้านการใช้ประโยชน์จากพืช ส่วนการศึกษาด้านพืช ทำการสำรวจพันธุ์ไม้ที่นำมาใช้ประโยชน์จากป่า และบริเวณภายในหมู่บ้านโดยการสัมภาษณ์เพื่อบันทึกรายชื่อพืชประโยชน์ สรรพคุณและขั้นตอนการเตรียมการใช้ประโยชน์จากพืชนั้น เก็บรวบรวมตัวอย่างพรรณไม้ตรวจสอบเอกลักษณ์พืชเพื่อหาชื่อวิทยาศาสตร์ และเก็บเป็นตัวอย่างพรรณไม้แห้ง

#### ผลและวิจารณ์ผลการศึกษา

พบว่าชาวบ้านโป่ง เป็นกลุ่มคนไทยที่มีเชื้อสายไทยใหญ่ (ชาวเงี้ยว) อพยพเข้ามาตั้งถิ่นอาศัยอยู่ใกล้เขตแนวป่าบ้านโป่ง เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2423 และจากการศึกษาพบว่าชาวบ้านนำพืชไปใช้ประโยชน์จำนวนทั้งสิ้น 131 ชนิด 118 สกุล 60 วงศ์ ซึ่งสามารถจำแนกตามประเภทการใช้ประโยชน์จากพืชได้ดังนี้ โดยจำแนกเป็น พืชอาหาร 92 ชนิด พืชสมุนไพร 37 ชนิด พืชใช้สร้างที่อยู่อาศัย 7 ชนิด พืชเศรษฐกิจ 5 ชนิด และพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ 8 ชนิด พืชอาหารที่เป็นที่นิยมรับประทานและสร้างรายได้แก่ชาวบ้านชนิดหนึ่งคือ ผักหวานป่า (*Milientha suavis* Pierre) โดยนำยอดอ่อนแฉะใส่ปลาแห้ง แดกยอดอ่อนช่วงต้นฤดูฝน และผักบางชนิดยังมีสรรพคุณเป็นสมุนไพร เช่น กระเจียว (*Curcuma sessilis* Gage) พูลูควา (*Houttuynia cordata* Thunb.) และซี่เหล็กบ้าน (*Cassia siamea* Lamk) เป็นต้น

#### สรุปผลและข้อเสนอแนะ

เมื่อนำผลการวิจัยไปเปรียบเทียบกับงานวิจัยพฤกษศาสตร์พื้นบ้านอื่น ๆ แล้ว จะเห็นว่า มีแนวโน้มเป็นไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ พบว่าจำนวนพืชอาหาร และพืชสมุนไพรที่ได้จากการสำรวจจะมีความหลากหลายสูง ทั้งนี้อาจเนื่องจากประเด็นแรก ชาวบ้านมีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด และได้รับภูมิปัญญาที่มีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษมาประยุกต์ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้อย่างลงตัว ประเด็นที่สองคือ ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายของพันธุ์พืชสูง เป็นไปได้ว่าชาวบ้านรู้จักและนำทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองมาใช้ประโยชน์ ซึ่งเราไม่ควรมองข้ามประเด็นที่สามคือ ศักยภาพ และวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านของบรรพบุรุษ จากรุ่นสู่รุ่น และผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้

#### กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณโครงการอนุรักษ์พันธุกรรม-พืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ ที่ได้สนับสนุนทุนวิจัยครั้งนี้

#### เอกสารอ้างอิง

- คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. 2539. สมุนไพรพื้นบ้านล้านนา. อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, กรุงเทพฯ. 264 หน้า.
- เต็ม สมิตินันท์. 2523. ชื่อพันธุ์ไม้แห่งประเทศไทย (ชื่อพฤกษศาสตร์-ชื่อไทย). พันธุ์พืชซึ่งจำกัด, กรุงเทพฯ.
- เต็ม สมิตินันท์ และ วีระชัย ณ นคร. 2538. พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง พฤกษศาสตร์ไทยในอนาคต, เชียงใหม่.

Aldunate, C. et. al. 1983. Ethnobotany of Pre-Altiplanic Community in the Andes of Northern Chile. Econ. Bot. 37(1): 120-135.

Benson, L. 1967. Plant Classification. D.C. Heath and Company, U.S.A.

Cox, P.A. and Michael J. Balick. 1994. The Ethnobotanical Approach to Drug Discovery: Medicinal plants discovered by traditional societies are proving to be an

important source of potentially therapeutic drugs. Scientific American. Vol. 270 (6): 60-65.